

Zenon Waldemar Dudek, Andrzej Pankalla

Psychologia kultury : nowe zadanie czy perspektywa psychologii

Studia Psychologica nr 7, 249-265

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZENON WALDEMAR DUDEK
Redakcja ALBO albo. Problemy psychologii i kultury
ANDRZEJ PANKALLA
Uniwersytet Adama Mickiewicza

PSYCHOLOGIA KULTURY – NOWE ZADANIE CZY PERSPEKTYWA PSYCHOLOGII

„Człowiek zaczyna się tam,
gdzie zaczyna się kultura”
Roman Ingarden

Cultural psychology – new challenge or perspective of psychology

Abstract

The naturalistic methodology is responsible for the domination of psychobiological model of man in modern psychology. Other option is the social model of psyche, but it express the tendency to interpret a human being as regulated rather by external (social, biological) then by personal norms. Both concerned models need external and objective facts (data) and statistical, quantitative evaluation and depreciate the qualitative observation or interpretation. The authors present the opinion that the cultural psychology is the model, which tends to explore the psychic phenomena as qualitative and individual (personal history, subjective experience, self-consciousness) and in the context of cultural and psychological identity.

Modern psychology has to confront the issue of global consciousness. The inter-, trans- and multicultural processes involve psychological functions of the man. The cultural psychology has to study inter-cultural and trans-cultural phenomena and their influence on the psyche. Cultural and personal myths are symbolic base for creating narrative identity of the individual and as inner, personal story they reflect the ontological relation psyche – culture.

The questions addressed to cultural psychology: cultural conditions of therapeutic process, spiritual (liminal, subliminal, trans-cultural) experience, archetypal dreams, new shamanism, new spiritual movements, virtual worlds, medial communication in the trans-cultural context etc.

The inspirations for cultural psychology are in the field of psychology, philosophy, anthropology, sociology (W. Wundt, L. Wygotsky, C.G. Jung, H.A. Murray, J.S. Bruner, R. May, L. Lévy-Bruhl, N. Frye, J. Campbell, E. Goffman, R. Linton). The important role plays the idea of transculturality (W. Welsch) and theories rooted in depth psychology (theory of archetypes – C.G. Jung, E. Neumann, J. Hillman, M.-L. von Franz, V. Kast, A. Samuels, O. Vedfelt), narrative psychology (the concept of personal myth, narrative identity – D. McAdams, S. Keen, K. Gergen), ethnological psycholo-

gy (entheogenes – J.M. Fericgla), historical psychology (M. Cole, C. Ratner, R. Shweder, E. Boesch, J. Vaalsiner). In Poland the interest in cultural psychology is growing up year by year.

1. KRYZYS PSYCHOLOGII A ZWIĄZKI PSYCHE I KULTURY

Ze względu na dominującą naturalistyczną opcję metodologiczną w psychologii zadomowił się psychobiologiczny model człowieka. Pewną przeciwwagę stworzył wobec niego model społeczny, dopatruje się on jednak esencji ludzkich zachowań w normach zewnętrznych, powtarzalności cech i zachowań, a nie w indywidualności (poznawczy i społeczny behawioryzm). Źródła danych oba te modele poszukują w faktach wymiernych i dostępnych obserwacji zewnętrznej, w statystyce i miarach ilościowych, a nie w jakościach.

Propozycja autorów artykułu, psychologa oraz psychiatry, stara się wyjść poza utrwalone w świadomości psychologów ograniczenia, dostrzegając także braki orientacji egzystencjalno-humanistycznej i jednostronność psychologii głębi. Jest ona skierowana na badanie związków *psyche* i kultury, mając na względzie, po pierwsze, fakt, że psychologia w małym stopniu eksploruje obszar zjawisk na styku *psyché* i kultury, i po drugie to, że dominuje w niej tendencja do powierzchownego opisu jednostki. Propozycja ta wynika z potrzeby poznania interakcji *psyche* – kultura i pokazuje możliwości prowadzenia studiów psychologiczno-kulturowych. Historia myśli psychologicznej (por. Stachowski, 2000), jak i przegląd wiodących teorii osobowości (Oleś, 2003), dowodzi, że psychologia ignoruje znaczenie powszechników sensu, służących nie tylko grupie, ale przede wszystkim jednostce – nie docenia ona i nie bada systematycznie sfery wartości oraz ich nośników w postaci mitu, symbolu, rytuału, religii. Niektórzy twierdzą, że to przykład niezwyklej arogancji psychologów (por. Rosińska, Olender-Dmowska, red., 1997). Co ciekawe, związki rozwoju osobowości (obszar badań psychologii) ze sferą wartości dostrzegają filozofowie kultury, mając na uwadze nie tylko wartości moralne czy estetyczne, ale także poznawcze (por. Kowalczyk, 2005).

Ponieważ żyjemy w czasach zmiany, szybkiego przepływu, wymiany międzykulturowej, wielokulturowości, przenikania transkulturowego, sytuacja wymaga nowego rozumienia człowieka. Dotyczy to zarówno ogólnej jego interpretacji i potrzeby integracji wiedzy psychologicznej (psychologiczna definicja *homo culturalis*, poszukiwanie psychologii integralnej – por. Dudek, 1995; 2002; Wilber, 1997), jak też rosnącej potrzeby budowy nowych typów interwencji, metod udzielania wsparcia jednostce i grupom społecznym, uwzględnienia kontekstu psychologicznego w życiu zbiorowym (interwencje kryzysowe, wspieranie edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych, psychoterapia, psychologia biznesu i komunikacji globalnej, mitologia wirtualna, zaburzenia i konflikty o podłożu kulturowym). Ważnym wyzwaniem jest bliższe poznanie struktury umysłu człowieka zdolnego przeciwstawić się różnego typu przeciwnościom ery technologicznej i zdolnego do przeżycia szczęścia w warunkach niezwyklego napięcia cywilizacyjnego i kulturowego chaosu (Csikszentmihalyi, 2005).

Potrzebna jest obecnie psychologom **sztuka odczytywania i rozumienia** sposobów wykorzystywania przez człowieka **wartości i symboli kulturowych** oraz jego umiejętności zastosowania tych wartości i symboli do budowy **znanzeń osobistych**,

a zwłaszcza w kształtowaniu **tożsamości indywidualnej** (por. Gałdowa, red., 2000; Rosner, 2003). Ważne miejsce w tym poznaniu zajmuje **mit kulturowy** jako nośnik wartości kształtujących **tożsamość narracyjną** jednostki – jej mit personalny (Keen, 2000; Pankalla, 2000). Nie bez znaczenia w pracy psychologa jest umiejętność badania procesu zwrotnego w relacji *psyche* – kultura: charakteru i funkcji indywidualnych wizji oraz prawd narracyjnych w tworzeniu jakości kulturowych i ponadkulturowych. A także, co bodaj najciekawsze, na psychologiczne studium zasługuje obszar wymiany, dialogu, wzajemnego wpływu obu sfer, a więc przestrzeń *in-between*, rodzaj interfejsu, który umożliwia tę wirtualną mediację bez wyraźnie określonego mediatora (podmiotu). Wiele obserwowanych zjawisk i procesów, które mają aspekt psychologiczny, trudno ująć w sensowną całość bez odwołań do kultury. Pozostawienie ich wyłącznemu zainteresowaniu antropologów lub filozofów kultury wydaje się poważnym błędem. Psychologia, jak i inne nauki o człowieku (np. medycyna), nie mają, po pierwsze, raz na zawsze określonego przedmiotu badań, lecz odpowiadają na wyzwania epoki, a po drugie, jako młoda dziedzina nauki działa ona na nieco innych prawach niż dyscypliny ukształtowane historycznie, jak filozofia czy matematyka, tak w zakresie teorii, jak i praktyki.

Na interpretację psychologiczno-kulturową czekają od dawna takie tematy, jak: kulturowe uwarunkowanie procesu terapii, enteogeny (substancje psychoaktywne o znaczeniu inicjacyjnym), doświadczenia religijne, marzenia senne, wizje, stany subhipnotyczne, popularność psychoszamanizmu, muzyki techno, nowych ruchów religijnych, magii (Harry Potter, Władca Pierścieni, RPG), ikon współczesności (*show business*, polityka, sport) i żywych mitów (mit piękna i młodości, prozakowego szczęścia, sklonowanej wieczności, wirtualnej mocy), agropiktogramów i ponownego wzrostu zainteresowania UFO, sieciologizm, etnomoda, eksperymenty z ciałem (przeszczepianie tkanek zwierzęcych). Listę problemów z pogranicza *psyche* – kultura uzupełniają, choć jej nie wyczerpują, typowo ponowoczesne zjawiska wyrażające się trudnościami w pochwyceniu i wyrażeniu istoty podmiotu, ujęciu „ja”, problemy z racjonalnością, relatywizmem, wielością światów kulturowych, które rodzi turystyzm, polilogiczność, nomadyzm, bilingwizm, symultaniczność czy „nowe media”.

Można postawić tezę, iż wiele doświadczeń bliskich współczesnemu człowiekowi ma charakter graniczny (liminalny) lub podprogowy (subliminalny). Doświadczenia te wiążą się z poznawczym eksplorowaniem granic lub zbliżaniem się do granic: siebie, poznania, swej kultury, płci, tożsamości, świadomości, kontroli, zdrowia, choroby, życia, śmierci. Określamy je mianem **doświadczeń granicznych** (por. Dudek, Pankalla, 2005). Doświadczenia te mają charakter typowo wewnętrzny, subiektywny, są nimi doświadczenia „sytuacji granicznych” – zdarzeń losowych czy pewnych symboli w rytuałach czy snach (Kast, 1995), przeżycia rozbicia wewnętrznego, np. w nerwicach, a zwłaszcza w psychozach, doświadczenia naturalnych przełomów życiowych i wejścia w ważne role społeczne. Niezależnie od ich subiektywnej natury są one uwarunkowane często kulturowo – mają charakter przejść inicjacyjnych, występujących w klasycznej postaci w społecznościach tradycyjnych, ale mających także miejsce w cywilizacji postmodernistycznej (Burszta, 1998, 2004; Goffman, 2005). Doświadczenia graniczne mogą być z różnej strony badane i opisywane jako takie, ale też – dla potrzeb pogłębionej interpretacji – wymagają uwzględnienia szeroko rozumianej perspektywy psychologiczno-kulturowej.

Zastosowanie perspektywy psychologiczno-kulturowej poszerza możliwości poznawcze psychologii w odniesieniu do podstawowych zagadnień psychologicznych (osobowość, metody i techniki terapii), a zwłaszcza wynikających z interakcji *psyche* i kultury (rozwój osobowości, wychowanie, inicjacje, tożsamość). Bez tej perspektywy psychologiczny opis i interpretacja zjawisk i problemów przyjmuje postać uproszczoną lub zawężoną. Przykładów ograniczonej perspektywy w poznaniu i oddziaływaniu psychologicznym można podać wiele:

- ignorujemy lub marginalizujemy wiele czynników, mechanizmów, zjawisk, procesów i obiektów rzeczywistości oraz nie rejestrujemy ich wpływu na funkcjonowanie, świadomość, znaczenie subiektywne dla ludzi jako jednostek, członków rodzin, instytucji i grup społecznych,
- nie jesteśmy w stanie ich całościowo badać i rozumieć, tracimy kompetencje i zdolność wyciągania wniosków z zebranych danych,
- redukujemy jakościowo, a także ilościowo znaczną część sfer życia ludzkiego (psychologizujemy i patologizujemy), których bardziej integralny i często pozytywny sens staje się dostrzegalny i zrozumiały przy uwzględnieniu kontekstu kulturowego aktywności *psyche* człowieka,
- nie jesteśmy skuteczni w dziedzinie psychoedukacji, psychoterapii, w poradnictwie (rozumianych jako pomoc w dialogu jednostki z sobą, społecznością i kulturą), gdyż ważne źródła psychoterapii i wychowania człowieka leżą poza nią: w tradycji kulturowej, sztuce, religii, miecie, a u jej podstaw zawsze zawarte są pewne założenia aksjologiczne i ontologiczne charakterystyczne dla danej kultury oraz reprezentowane przez jej uniwersalny wymiar,
- pozostajemy w nieadekwatnym, nieaktualnym dla obecnej epoki stylu myślowym, a w efekcie opieramy się na ograniczonym modelu poznania naukowego,
- opis i badanie wielu zjawisk istotnych dla psychologii, powołanej do badania jednostki ludzkiej jako aktywnego członka struktury społeczno-kulturowej i autonomicznego twórcy, pozostawiamy specjalistom z innych dziedzin, na przykład socjologom czy antropologom, którzy jednostkę ludzką postrzegają przez pryzmat zbiorowości, a nie indywidualności czy unikalności swych cech,
- nie zajmujemy stanowiska w wielu kwestiach i problemach, które z natury są zjawiskami psychologiczno-kulturowymi, jak narkomania, terroryzm, konflikty społeczne, trendy sztuki i kultury, przemiany w pełnieniu ról męskich i kobiecych, renesans mitu homoseksualnego, wielokulturowość, rozkwit i upadek kultury,
- jesteśmy bierni, kiedy wycinki wiedzy psychologicznej rozpowszechniają nieprofesjonaliści – menedżerowie podchodzący instrumentalnie do człowieka (często z zaburzoną osobowością), szarlatani (psycho)terapii, niedoszkoleni trenerzy, specjaliści od PR, HR, showbiznesu i reklamy, których celem jest manipulacja jednostką, a nie traktowanie jej jako wartość samą w sobie; manipulacja zastępuje tu autentyczny dialog lub innego rodzaju wymianę międzyludzką, np. pomoc, którą społeczeństwa różnych tradycji powszechnie uznają za pożądaną wartość podstawową, tj. jako normę kultury ludzkiej,
- posługujemy się „niehumanistycznym” językiem medycyny, cybernetyki, informatyki albo pozostajemy poniżej poziomu wiedzy potocznej (sprawami wyłącznymi z pola zainteresowań psychologów zajmują się wróżbicy, znawcy tarota, astrologii, reiki, radiesteci, bioenergoterapeuci),

– jako psychologowie, psychiatrzy i dziedziny nauki, którą reprezentujemy, jesteśmy postrzegani (np. przez filozofów nauki, kulturoznawców, lekarzy bazujących na wąskim modelu przyrodniczym) jako ignoranci (aroganci) wiedzy o człowieku.

Potrzeba wyjścia z powyższych ograniczeń skłania do postawienia pytań o podstawowe źródła, cele i zadania psychologii, a w szczególności o warunki i możliwość uprawiania psychologii kultury.

2. FILOZOFICZNE I PSYCHOLOGICZNE ŹRÓDŁA PSYCHOLOGII KULTURY

Słaba i niedookreślona reprezentacja czynnika kulturowego (np. rozumianego jako jedynie zmienna niezależna w radykalnej wersji *cross-cultural psychology* lub jako, co najwyżej, czynnik marginalny, zakłócający ogólne prawa psychiki w psychologii głównego nurtu) w badaniach psychologicznych odnosi się nie tylko do wybranych zagadnień i kwestii poznawczych, ale także – jak wynika z wstępnej prezentacji – do całokształtu dalszego rozwoju psychologii. Problem dotyczy też jej statusu jako jednej z podstawowych nauk o człowieku. Aby dotrzeć do autentycznego wnętrza człowieka, psycholog musi uwzględnić zarówno konformizm społeczny, jak i uniformizm kulturowy, które współkształtują jego zachowanie. Jak pisał, już całe lata temu Linton (2000, s. 40), predyspozycje jednostki mogą się przejawiać w „kulturowo uwzorowanych reakcjach, jak też w odchyleniach od wzorów kulturowych”. Pozostawienie bez dalszych studiów ogólnych stwierdzeń, że osobowość jest kształtowana przez otoczenie społeczne i wychowanie, lub trzymanie się ogólnych założeń, iż człowiek jest produktem autokreacji, zdobytej świadomości (*ego*), uwstecznia psychologię w stosunku do innych nauk i w stosunku do przypisanych jej zadań. Podjęcie badań zjawiska konformizmu społecznego i uniformizmu kulturowego z perspektywy psychologii osobowości musi prowadzić do zainteresowania się związkami *psyche* i kultury. Niezwykle ważnym tematem badań jest zjawisko wielokulturowości i związane z nim kwestie, jak relatywizm kulturowy (por. Whorf, 1982) czy tolerancja (por. Borowiak, Szarota, red., 2004). Psychologia nie może pomijać wpływów kulturowych i kulturowego kontekstu funkcjonowania psychiki i osobowości, niezależnie od tego, jak trudne byłoby to zadanie. Próba odpowiedzi na powyższe wyzwanie jest koncepcja **doświadczeń transkulturowych**, rozumianych jako subiektywne przeżycia indywidualne, dostępne każdej dojrzałej jednostce w każdej kulturze, które umożliwiają świadome, pozytywne zintegrowanie doświadczeń granicznych w kontekście kultury (por. Dudek, Pankalla, 2005, s. 179). Pojęcie „doświadczenie graniczne” można rozumieć jako szersze czy nadrzędne wobec określenia „doświadczenie transkulturowe”, np. w takim znaczeniu, że tylko pewien typ przeżyć granicznych ma aspekt transkulturowy (uniwersalny). Jednocześnie można przyjąć, że zasadniczym aspektem doświadczenia transkulturowego jest przeżycie granic (graniczny stan świadomości i tożsamości jednostki). Doświadczenia te można postrzegać również jako składniki szerszego procesu: np. doświadczenie graniczne stwarza dostęp do doświadczeń transkulturowych. Choć pewne aspekty tych przeżyć są tożsame, za wyróżnik doświadczenia transkulturowego należy przyjąć cechę subiektywności, jest to doświadczenie realności własnej *psyche*, oraz przeżycie realności, obiektywności kultury (symbole, wartości,

mity). Doświadczenie graniczne jako takie jest dostępne badaniu obiektywnemu, badanie doświadczeń transkulturowych zmusza do korzystania z metod jakościowych, w tym metod pozwalających określić subiektywne znaczenie i subiektywną wartość przeżyć (hermeneutyka symboli, hermeneutyka kultury).

Zadaniem psychologii kultury jest w świetle powyższych wyzwań teoretyczny opis (historyczny, genetyczny, porównawczy, problemowy) oraz interpretacja zjawisk i procesów wynikających ze związków *psyche* i kultury. Potrzebę psychologii kultury można uzasadnić zarówno przedmiotowo (badając prawa zbiorowe, obok różnic indywidualnych, nie można zawęzić badań *psyche* do perspektywy psychologii społecznej czy socjologii – por. Dudek, 2002, s. 309), jak też historycznie. Filozofia kultury, antropologia kulturowa i socjologia kultury pojawiły się w sposób naturalny wraz z rozwojem antropologii i socjologii jako dyscyplin niezależnych od filozofii (Burszta, 1998; Nowicka, 1995). Psychologia stała się w minionym stuleciu na tyle samodzielną dziedziną badań teoretycznych i praktycznych zastosowań, że może znaleźć swoje miejsce na pozycji równorzędnej w stosunku do antropologii i socjologii, włączając w obszar zainteresowań także perspektywę kulturową. Tak rozumianej psychologii kultury trzeba jednak postawić określone wymagania czy postulaty (por. Dudek, Pankalla, 2005, s. 181):

1) **globalność** ujęcia procesów i zjawisk psychicznych (świadomość, osobowość, tożsamość), integralne rozumienie psychiki (transkulturowość jako aspekt tożsamości – por. Welsch, 2005; psychologia integralna jako podstawa psychologii kultury – por. Dudek, 1995);

2) **dynamika relacji *psyche* – kultura** (autonomia i podatność osobowości i stanu świadomości na zmianę w relacji z kulturą jako całością i określonymi fenomenami kultury), sprzężenie zwrotne w interakcjach między *psyche* a kulturą, np. wpływ substancji halucynogennych (enteogenów) jako czynników zmieniających świadomość (Pankalla, 2002) czy wpływ innych metod poszerzania świadomości, jak rebirthing czy techniki medytacyjne (por. Vedfelt, 2001), oraz, ogólnie, doświadczenie archetypów czy religijnego *numinosum* (Pajor, 2004);

3) **czynnik twórczy osobowości** (naturalna kreatywność indywidualnej psychiki, kulturotwórcza funkcja *psyche*, osobowość jako rezultat autokreacji – por. badanie doświadczenia „przepływu” przez M. Csikszentmihalyia, 2001; 2005);

4) **obiektywne istnienie kultury**, kultura materialna i symboliczna stanowią byty względnie niezależny od *psyche*, tj. kultury nie można zredukować do fenomenu psychicznego.

Ponieważ psychologii kultury ma przyświecać globalność spojrzenia, dlatego nie może mieć ona jednego „głównego” patrona, a jej związki z filozofią człowieka nie mogą być pominięte. Generalnie można jej przypisać źródła platońskie (idee wrodzone umysłu) i arystotelesowskie (forma i treść przeżyć, *psyche* i kultura podlegają zarówno zasadzie przyczynowej, *causa efficiens*, jak i zasadzie celowej, *causa finalis*). Z kręgu filozofii chrześcijańskiej przydatne są zarówno inspiracje ze św. Augustyna (*anima naturaliter christiana*), jak i ze św. Tomasza (Bóg jako ostoja wszelkiego Rozumu). Wśród koncepcji filozofii nowożytnej różne aspekty relacji *psyche* i kultury ujmują poszczególne teorie: Leibniza (teoria *psyche* jako autonomicznej monady), Bergsona (życiowa moc intuicji), Nietzschego (upadek fantazji Boga), von Hartmanna (filozoficzna teoria nieświadomości), Schopenhauera (wola jako kryterium świadomości),

Kierkegaarda (wolność i konieczność jako ramy doświadczeń egzystencjalnych jednostki), Hegla (duch jednostki i narodu jako kryterium dialektycznego przekraczania przeciwieństw), Husserla (fenomenologiczna obserwacja *psyche* i kultury) i in.

Okres filozoficzny (przedpsychologiczny) psychologii kultury zamyka psychologiczna teoria nieświadomości Freuda i jego popędowo-regresywna teoria kultury. Komplementarny wobec Freuda program psychologii kultury zawierają psychologia analityczna Junga (teoria archetypów, por. Pajor, 2004) i psychologia indywidualna Adlera (teoria indywidualnej kompensacji). Psychoanaliza kulturowa (Harry S. Sullivan, Karen Horney, Erich Fromm) dostarcza wielu szczegółowych analiz zjawisk psychologiczno-kulturowych, ale ciążą na niej ograniczenia determinizmu psychologicznego. Szerokie spektrum propozycji zawierają późniejsze inspiracje freudowskie (H. Hartmann, H. Kohut, M. Klein, D. Winnicott, A. Miller, J. Lacan) i jungowskie (M.-L. von Franz, T. Wolf, V. Kast, A. Mindell, J. Hillman, E. Neumann, A. Samuels, O. Vedfelt) oraz psychologia egzystencjalna (R. May).

Inspiracjami oraz wewnętrznymi wyznacznikami perspektywy psychologiczno-kulturowej¹, rozumianej bądź jako subdyscyplina psychologii, jak też rodzaj interdyscyplinarnych poszukiwań, są różne obszary wiedzy i koncepcje a także poszczególne zagadnienia, które domagają się zarówno podejścia psychologicznego, jak i kulturowego. Są nimi w szczególności:

1) **Konstruktywizm** (Fleck, 1986), traktowanie wiedzy naukowej jako sieci, jako tymczasowych wypowiedzi o rzeczywistości, prowadzonych w danym stylu myślowym, wynikających z kontekstu kulturowego i psychobiograficznego. W tym podejściu fakty naukowe nie są prawdą obiektywną, lecz stanowią podlegające rozwojowi, kontaminowane przez podmiot poznający (i kolektyw badaczy), wtórne wobec badacza i oczekiwań społecznych pochodne procesu komunikacji.

2) **Dymensjonalność wiedzy** w ujęciu Murraya (1960, red.), idea konsilencji Wilsona (2002), prawomocność metafory „gryzienia jabłka” (ujmowania rzeczywistości z różnych stron i przez odmiennych degustatorów), która zwraca uwagę, że badacz *psyche*, niczym jabłkiem, ma być zaintrygowany jej niepowtarzalnym smakiem, wielością możliwości opisu, stopniowym zbliżaniem się do jej istoty, poczucia sensu, różnych poziomów rozumienia.

3) **Konstrukcjonizm psychologiczno-kulturowy** – założenie mówiące o jednoczesnym tworzeniu jednostkowych autonarracji (siebie i swej tożsamości) opierając się na narracjach ponadindywidualnych (kulturowych), a narracji ponadindywidualnych opartych na własnych „nadwyżkach narracyjnych”. Konstruowanie wiedzy o sobie łączy się z intencjonalnym kreowaniem siebie i rzeczywistości; nie-

¹ Autorzy artykułu wychodzą z odmiennych założeń, ale dochodzą do zbliżonych wniosków, których główną os stanowi potrzeba badań psychologiczno-kulturowych. A. Pankalla bierze pod uwagę uwarunkowania historyczne w rozwoju myśli psychologicznej (m.in. W. Wundt, L. Levy-Bruhl) oraz ograniczenia w przedmiocie badań psychologii akademickiej. Punktem odniesienia są dla niego współcześnie rozwijane, „personalne” psychologie kulturowe m.in. J. Bruner, M. Cole’a, R. Shwедера, S. Keena, L. H. Eckensbergera, C. Ratnera, J. Valsinera, J. M. Fericgli i K.J. Gergena. Z.W. Dudek opiera się na doświadczeniu klinicznym (psychiatria, psychoterapia) oraz analizie związków *psyche* i kultury prowadzonym na gruncie psychologii głębi (Freud, Jung, Fromm), a zwłaszcza jej współczesnych kontynuatorów (von Franz, Mindell, Hillman, Neumann, Vedfelt). Pierwszy autor określa swe podejście do zagadnienia jako „perspektywę psychokulturową” (jej źródła i założenia – zob. Pankalla, 2000, Dudek, Pankalla, 2005), drugi tego rodzaju analizy i badania uznaje za składnik i warunek podejścia integralnego w psychologii i psychoterapii (psychologia integralna, psychologia transkulturowa).

ustannie dokonuje się narracyjne konstruowanie rzeczywistości przez umysł i dzieki kulturze, tak w umyśle, jak i w kulturze.

4) **Psychologiczno-kulturowy interfejs** jako przestrzeń dialogowego, mediacyjnego komunikowania się obszaru *psyché* i kultury, rozumianej jako sieć znaczeń oraz symboli podlegających interpretacji. To założenie odnosi się również do możliwości przepływu narracyjnego między dwiema (i więcej) różnymi jakościami psychologiczno-kulturowymi oraz patrzenia na współczesność kategoriami wielokulturowości i wyprowadzonej z niej transkulturowej dynamiki tych jakości. W zakres zainteresowań wchodzi nie tylko procesy intra- czy ekstrapSYCHICZNE, ale także obszary transakcji, wymiany i translacji psychologiczno-kulturowej, których znaczenie może mieć zastosowanie np. w terapii (por. Pankalla, 2001);

5) **Psychologia procesu inicjacji** – przeżycia inicjacyjne jako węzły czy progi psychologiczno-kulturowe, doświadczenia indywidualne nasycone znaczeniem (kreowaniem, odczytywaniem i nadawaniem sensu), momenty silnych mediacji psychologiczno-kulturowych, które z reguły odbywają się w kontekście kultury i przy udziale kulturowych (symbolicznych, duchowych) amplifikatorów doświadczenia. To sytuacje, przeżycia, stany wytężonego dyskursu psychologiczno-kulturowego, w których zachodzi komunikowanie się indywidualnych i ponadindywidualnych narracji (mit personalny – mit kulturowy – „żywy” mit). Rytuały przejścia obecne w klasycznej postaci w kulturach tradycyjnych są przykładem doświadczania takich progów. Są to stany utraty tożsamości i reautoryzacji własnego mitu personalnego (stawania się w pełni autorem swej opowieści, siebie). Takim wyzwaniom musiały stawiać czoło kultury tradycyjne (por. Burszta, 1998; Bąbel, 2003a, 2003b) i musi im podołać także współczesna jednostka (por. Burszta, 2004; Bly, 1993; Oleś, 2000; Skogemann, 2003; Vedfelt, 2004). Pierwowzorem takich procesów są symbole literatury, baśni i mitu (Bettelheim, 1981, 1989; Bitka, 2001; Kowalski, Krzak, 2003; Wais, 2001). Cenne inspiracje psychologiczno-kulturowe prezentuje w tym obszarze psychologia antropologiczna Ericha Neumanna (1973) a także analiza hermeneutyczna symboli kulturowych Hansa Gadamera (2005), ukazujące konieczność zmierzenia się z granicami świadomości, poznania, znaczenia i sensu.

Doświadczenia graniczne związane z procesem inicjacji stanowią szczególne obszary subiektywnych przeżyć (interesujący psychologię wymiar progów psychologiczno-kulturowych), w których tworzą się psychologiczno-kulturowe realności, możliwe mikroświaty egzystencji. Są to procesy jednocześnie kulturo- i tożsamościotwórcze, to akty nadawania znaczenia, często z udziałem amplifikatorów doświadczenia, jakimi są rytuały, wpływ jednostki znaczącej, enteogenów.

Propozycja autorów jest przeciwieństwem dominującej obecnie opcji budowania psychologii bez człowieka, bez brania pod uwagę znaczeń i sensu, które człowiek tworzy i których na co dzień doświadcza („psychologia bez sensu” jako spadkobierca programu „psychologii bez duszy”). To również wyjście naprzeciw wyzwaniu Mieczysława Kreutzta, który wzywał do budowania nowej, prawdziwej psychologii w sytuacji rozczarowania chaosem prowadzonych badań, bezmyślną statystyką i jałowym behawioryzmem. Odpowiedzią na to wyzwanie może być psychologia „wrażliwa kulturowo”.

Patrząc historycznie, ojcem tak rozumianej psychologii naukowej pozostaje W. Wundt (por. Stachowski, 2000), jednak wychodzimy wraz z nim z Lipskiego labo-

ratorium w kierunku programu „psychologii ludów” (*Völkerpsychologie*), nie zapominamy przy tym o Platonie², Arystotelesie, I. Kancie, W. Diltheyu, M. Weberze, F. Brentano, M. Kreutzu, L. Wygotskim, Z. Freudzie, C.G. Jungu i J. S. Brunerze.

Psychologia kultury bliska perspektywie reprezentowanej przez autorów stawia na badanie dynamicznej relacji *psyche* – kultura. Jest ona bardziej komplementarna niż opozycyjna wobec komparatystycznie zorientowanej psychologii międzykulturowej. Z różnic przesuwając akcent na różnorodność, z ludzi rozproszonych anonimowo w kulturze na człowieka kulturowego i kulturę przenikającą go, z problemu uniwersalizm a determinizm kulturowy na **transkulturowość** (por. Welsch, 1999, 2005), z badania zachowania i procesów poznawczych na doświadczanie. A z kultu metody (empiria, statystyka, metody ilościowe) robimy użytek do momentu, kiedy kończy się, jak w każdym monopolu, siła jej działania. Psychologia wrażliwa kulturowo powinna robić większy użytek z metod jakościowych (Straś-Romanowska, red., 2000). Najwięcej inspiracji w ramach samej psychologii, czerpiemy z jednej strony z nurtów psychologii narracyjnej i fenomenologiczno-egzystencjalnej, z drugiej – postjungowskich badań i analiz psychologiczno-kulturowych (R. Bly, J. Hillman, S. Keen, E. Neumann, C. Pearson, O. Vedfelt) oraz nowych projektów „wskroś-psychologicznych” (K. Gergen, 1998) i zajmujących się twórczym aspektem ludzkiej *psyche* (M. Csikszentmihalyi). Wobec Głównego Nurtu staramy się budować suplement, subdyscyplinę psychologiczną zdolną zmierzyć się czy dokładniej wejść w dialog z „czymś widzeniem światła” w tych szczególnie wymagających dla psychologa czasach³. Bardzo daleko nam do absolutystycznego, jedynie-przyrodniczego myślenia biorącego w nawias prawdy narracyjne, światy, które w kontekście kulturowym indywidualnie tworzy i podaża za nimi człowiek. Autorom przyświeca cel praktyczny: dostarczenie perspektywy pozwalającej zrozumieć człowieka, który „nie tracąc rozumu”, stara się pojąć lub uczestniczyć (mentalnie, a czasem jedynie medialnie) w reaktualizacji swojej historii (doświadczeń z dzieciństwa, wyzwań dorosłości, marzeń, bólu, cierpienia, nadziei). Istoty może mniej niż logicznej, ale na pewno więcej niż biologicznej i tylko społecznej, bliskiej rzeczywistości kulturowej, zaślugującej na miano *homo culturalis*⁴.

3. STANOWISKO TEORIOPOZNAWCZE – PRÓBA WYJŚCIA POZA RELATYWIZM I UNIWERSALIZM

Psycholog międzykulturowy, Paweł Boski (2000, s. 215), wskazuje na trzy stanowiska teoriopoznawcze obecne w psychologii współczesnej: absolutyzm w tzw. Psy-

² Całą filozofię zachodnią Whitehead porównał do przypisów do dzieł Platona, przypisem do tegoż przypisu jawi się nam zatem cała psychologia. Warto również wspomnieć jedną z definicji filozofii, według której jest ona „rozmową z duszą”.

³ Skinner na jednej z konferencji wyraził pogląd o niemożności poznania i badania „czyjegoś widzenia światła”, z którego wywiódł zasadność swej idei o zbędnym charakterze idei umysłu w psychologii. Z naszej perspektywy subiektywny świat ludzkich doświadczeń jest nadal, a obecnie tym bardziej, wyzwaniem dla psychologa.

⁴ Dowodów dostarcza choćby psychiatria kulturowa i wyniki badań zeń pochodzące. Wymienimy kilka wniosków: pojęcie normy i patologii są zmienne historycznie i kulturowo, istnieje ścisły związek między zaburzeniami psychicznymi a kontekstem kulturowym, symptomy chorób psychicznych (ich forma i treść) są bezpośrednio związane ze sferą symboliczną kultury, znana jest kulturowa etiologia (zrelatywizowana kulturowo) wielu zaburzeń psychicznych (tzw. psychozy etniczne), działania psychoterapeutyczne i ich skuteczność są zakorzenione i zdeterminowane kulturowo.

chologii Głównego Nurtu, uniwersalizm w psychologii międzykulturowej i relatywizm w psychologii kulturowej. W tej ostatniej, gdzie znajduje się miejsce dla naszej propozycji badań psychologiczno-kulturowych, Boski wyróżnia dwie postaci: eksplorującą znaczenie symboliczne oraz badającą działanie w kontekście praktyki kulturowej. Nasze podejście wykracza poza respektowanie zarówno podejścia uniwersalistycznego (powszechniki psychologiczne i kulturowe), jak i relatywistycznego (unikalność jednostki i kultury, w której ona żyje). Od uniwersalizmu różni nas pasja badania indywidualnych światów i doświadczeń ludzkich, natomiast relatywizm przekraczamy, uznając ideę wielości (konsiliencji nauk, multilogiczności bytów). Jest to podejście integralne (systemowo-hermeneutyczne i psychodynamiczne), bazujące na założeniu, że jednostka buduje swoją tożsamość zarówno na bazie wartości symbolicznych (archetypowych), jak i znaczeń konwencjonalnych (zdeteterminowanych kulturowo). Ważne miejsce odgrywa w tym procesie język kultury, w którym można wyróżnić wymiar horyzontalny (społeczny, materialny) wertykalny (symboliczno-transkulturowy) (por. Dudek, Pankalla, s. 249). Podejście integralne w psychologii kultury za podstawowy przedmiot zainteresowań ma więc **doświadczenie subiektywne**, a zmiany jakościowe w świadomości i osobowości rozpatruje w kategoriach jakościowych, tj. jako **zjawisko inicjacyjne** (odpowiednio do rytuałów przejścia w antropologii).

Do głównych inspiracji, a jednocześnie dróg rozwoju myślenia kulturowego w psychologii (pomijając wątki etnologiczne, psychologii społecznej i międzykulturowej), integralnego podejścia należy zaliczyć: Wilhelma Wundta i jego słynną *Völkerpsychologie*, Lwa Wygotskiego z jego psychologią historyczno-kulturową oraz jej wersje rozwojowe (M. Cole, C. Ratner, R. Shweder, E. Boesch, J. Vaalsiner), R. Maya egzystencjalną interpretację idei mitu, J.S. Brunera koncepcję narracyjnej tożsamości i miejsca w niej mitu, psychologię narracyjną D. Mc Adamsa i S. Keena, K. Gergena konstrukcjonizm kulturowy, postjungowskie badania nad ideami podstawowymi (J. Hillman, M.L. von Franz, V. Kast, E. Neumann, A. Samuels, O. Vedfelt, J.M. Fericgla), W. Welscha (nie psycholog!) idea transkulturowości. W Polsce ten nurt poszukiwań tworzą autorzy skupieni wokół pisma *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury* (Z.W. Dudek, Cz. Dziekanowski, T. Olchanowski, K. Pajor, A. Pankalla, M. Piróg, J. Wais). Korzystają oni z inspirujących poszukiwań badaczy ukierunkowanych interdyscyplinarnie, jak A. Jakubik, A. Motycka, A. Wierciński, K. Maurin, Z. Rosińska, Z. Krzak i in. Istotne znaczenie dla perspektywy integralnej ma badanie duchowości od strony psychologicznej z zastosowaniem metody fenomenologicznej (por. Romanowska-Łakomy, 1996, 2003).

Z powyższych propozycji można wysnuć kilka wniosków:

- a) należy założyć istnienie zjawisk ponad (poza) jednostkowych (granicznych, pozapsychicznych) i transkulturowych, będących wynikiem interakcji *psyche* i fenomenów kultury, dostępnych badaniu psychologicznemu;
- b) w badaniach psychologiczno-kulturowych centralnym punktem odniesienia jest ludzkie doświadczenie (tak indywidualne, wewnętrzne, subiektywne, jak i zbiorowe, grupowe, zobiektywizowane);
- c) badanie związków *psyche* i kultury wymaga uwzględnienia idei mitu oraz prawdy narracyjnej;

d) całe pole badań relacji *psyche* – kultura wymaga teoretycznego uporządkowania (terminologia, problemy wyjściowe, tezy ogólne, zagadnienia szczegółowe).

Zarysowana propozycja budowania wersji rozwojowej psychologii kultury jest próbą wykorzystania znanych już na gruncie humanistyki idei ukazujących obraz człowieka, który umożliwi jego adekwatne badanie na gruncie psychologii. Oznacza to wszechstronne badanie *homo culturalis* jako istoty granicznej i zarazem integralnej w wymiarze psychologicznym i kulturowym.

4. ZWIĄZKI PSYCHE Z KULTURĄ JAKO PRZEDMIOT BADAŃ PSYCHOLOGII KULTURY

Podstawy teoretycznego programu poszukiwań na styku *psyche* i kultury można wyrazić w formie credo (por. Dudek, 2005, s. 186 n.). Poszczególne punkty credo wyznaczają ogólne ramy myślenia kategoriami psychologiczno-kulturowymi, które mogą być zastosowane na różnych polach, gdzie „sięgają” związki *psyche* i kultury: w obszarze psychologii sztuki, psychologii religii, psychologii osobowości, psychoterapii i in.

1. *Psyche* zależy od kultury, kultura zależy od *psyche*.

Patrzenie na zjawiska psychiczne i psychologiczne jako na wyizolowane z kultury jednostkowe fakty konserwuje racjonalistyczny dualizm podmiotu i przedmiotu. Zarówno *psyche*, jak i kultura są żywymi składnikami owej relacji (tzn. są tworzącymi relację podmiotami a nie martwymi obiektami badań). To stanowisko można określić jako interakcjonizm.

2. Wyznaczanie *psyche* granic jest nieuzasadnione.

Nie można podać jednoznacznych ani materialnych, ani fenomenologicznych granic przeżyciom psychicznym. *Psyche* jest dynamiczną strukturą, systemem otwartym, a jej stałym elementem przeżywania są doświadczenia graniczne (doświadczenie i przekraczanie uwarunkowań fizycznych i psychologicznie subiektywnych) i transkulturowe (doświadczenie uwarunkowań symbolicznych i psychologicznie obiektywnych).

3. Rzeczywistość psychiczna manifestuje się w czasie i przestrzeni.

Psyche potrzebuje realnego czasu i przestrzeni, aby manifestować wewnętrzne możliwości (potencjał działania i rozwoju). Psychologiczny czas i psychologiczna przestrzeń nie mogą być zredukowane do wymiaru fizycznego, społecznego (konwencjonalnego) czy kulturowego (uniwersalnego).

4. Unikalną przestrzenią manifestacji *psyche* jest wyobraźnia twórcza jednostki i grupy.

Wyobraźnia twórcza (wyobraźnia dynamiczna) jest polem eksperymentu, działania się i doświadczenia społeczności i poszczególnych jednostek. Łączy potencjał spontanicznych i inspirowanych przez kulturę przeżyć granicznych i transkulturowych z możliwościami tradycji.

5. *Psyche* spełnia funkcję kulturotwórczą.

Dynamicznych zjawisk kulturowych nie można sprowadzić ani do epifenomenu biologicznej aktywności mózgu, ani do obiektywnego procesu historycznego czy społecznego. Żywotność funkcji *psyche* (w wymiarze jednostkowym i zbiorowym) jest warunkiem *sine qua non* procesów kulturowych (twórczej aktywności kultury jako takiej).

6. Tradycja kulturowa jest narzędziem ekspresji i doświadczenia *psyche* podobnie jak sfera ciała.

Psyche jest zdolne twórczo władać ciałem (gesty, udział w rytuałach itp.) oraz społeczną tradycją (wzorce, obyczaje, normy grupowe, respekt dla autorytetów i tabu itp.). *Psyche* określa warunki komunikacji ze społeczeństwem i regulować stosunki z własną sferą fizyczną (pożywienie, zdrowie, aktywność, popędy, agresja). Totalną zależność *psyche* od sfery ciała jak też od tradycji należy uznać za wyraz jej niedojrzałości czy nawet objaw patologii (podobnie jak skrajną od tych sfer izolację).

7. Istotna część *psyche* manifestuje się bezpośrednio w kulturze.

Udział *psyche* w procesach kulturowych i kulturotwórczych jest zjawiskiem naturalnym, a nie sztucznym. *Psyche* przynależy kulturze, dlatego witalność *psyche* przekłada się na witalność kultury. Negatywny charakter tej relacji należy uznać za wyraz kryzysu kultury (jednostka jako źródło twórczości), choć w indywidualnych przypadkach nadmierne zaangażowanie patologicznej jednostki w kreowanie kultury zagraża destrukcją i tej jednostki, i pewnego obszaru kultury (kultura jako taka jest niezniszczalna, upadają jedynie jej martwe formy i niekomunikatywne treści).

8. Wyłączenie *psyche* z kultury istotnie ogranicza jej rozwój i może być dla niej destrukcyjne.

Ograniczanie *psyche* jednostki różnych form doświadczania kultury (blokowanie doświadczeń granicznych i transkulturowych), w tym jej regulującego wpływu na procesy wewnętrznego dojrzewania odbija się negatywnie na możliwości społecznej adaptacji, zdolności do autonomicznego funkcjonowania w zbiorowości i kulturze, jak też umiejętności pokonywania urazów, wewnętrznych ograniczeń, konfliktów i rozwiązywania sytuacji losowych. Kulturę należy rozumieć jako rezerwar wzorców rozwoju *psyche*, jej konstruktywnego działania, samoregulacji i reintegracji w stanach dezintegracji, wewnętrznej patologii i zagrożeń w sytuacjach granicznych (odrzućenie, choroba, cierpienie, śmierć).

9. Sumowanie życiowych doświadczeń zbliża *psyche* do kultury, a o ich psychologicznej i egzystencjalnej wartości decyduje nie ilość, ale jakość.

Doświadczenia graniczne (np. próby inicjacyjne) są nieuniknionym składnikiem rozwoju *psyche*, ale decydujące zmiany świadomości i tożsamości jednostki czy społeczności zależą od kluczowych doświadczeń transkulturowych (archetypowych).

10. Przemiany *psyche* i kultury są uwarunkowane środowiskiem naturalnym, całością wpływów materialnych (technicznych), historycznych, społecznych, światopoglądowych i innych.

Uzupełnieniem też zawartych w powyższym credo mogą być dalsze wnioski czy postulaty, które odnoszą się do węższego zakresu poszukiwań teoretycznych i metod badań psychologicznych.

1. Psychologia Głównego Nurtu ignoruje niemierzalne w ramach metodologii operacjonalizmu jakości psychiczne lub je patologizuje. Można jej na tej podstawie postawić zarzut redukcji epistemologicznej, ontologicznej i metodologicznej.

Treści psychologiczno-kulturowe, specyficznie ludzkie doświadczenia mają charakter paradoksalny, a więc ze swej natury są „niepsychometryczne” (np. doświadczenie idei Boga). Jeśli są traktowane jako „szum” kontaminujący twarde wyniki badań lub sprowadza się je do wskaźników statystycznych czy je patologizuje, popada się w programowy agnostycyzm lub tworzy się fałszywy obraz człowieka jako

istoty „niekulturowej”. Wiedza o kulturowym doświadczaniu człowieka nie może być skutecznie i bezwzględnie zoperacjonalizowana, gdyż wymyka się ono metodzie, która żąda powtarzalności i wyklucza możliwość poznania pojedynczego zdarzenia (lub czyni takie poznanie bezsensownym). Inna sprawa, że poza kilkoma skansenami operacjonizmu (fundamentalizm w ramach psychologii akademickiej), ten nurt w humanistyce jest już od dawna martwy!

2. Doświadczenie i doświadczanie to mikroświaty ludzkiej egzystencji.

Doświadczenie subiektywne i indywidualne są przedmiotem zainteresowań psychologii kultury i są częściowo dostępne psychologicznemu badaniu (rozumieniu i interpretacji) jako tzw. prawda narracyjna, która kształtuje tożsamość człowieka, i jednocześnie jest ona kulturotwórcza. Wzorce tych narracji – prenarracje i ich preinterpretacje – są konstruowane i psychologicznie, i kulturowo.

3. Doświadczenie mitu kulturowego i personalnego to podstawowy przedmiot badań psychologii kultury a działalność mitotwórcza człowieka to wyróżniającą go zdolność.

W idei i zjawisku mitu, jak w soczewce, zbiegają się nasze dociekania psychologiczno-kulturowe, ponieważ poznanie logiki mitu, myślenia mitycznego, funkcji terapeutycznych mitu, jego kulturo- i tożsamościotwórczego oddziaływania dostarcza narzędzi przybliżających zrozumienie interakcji *psyche* i kultury.

4. Psychologiczne eksplorowanie intencjonalnych światów i aktów symbolicznych pozwala odczytać subiektywne nadawanie znaczeń i zrozumieć charakterystyczne dla człowieka (*homo culturalis*) akty twórcze.

Psychologia kultury to nauka o świecie „realnie wyobrazonych”, intencjonalnie tworzonych przeżyć, znaczeń, narracji człowieka (prawd narracyjnych), wyrażanych w fenomenach świadomości (nieświadomości), jest równoznaczna z uprawianiem psychologii kultury.

5. ZAKOŃCZENIE

Jeśli psychologia ma sprostać wymaganiom nauki, ale i rzeczywistości kulturowej, musi uwzględnić, nawet kosztem precyzji wyników badań, rozumienie człowieka jako istoty kulturowej (*homo culturalis versus homo sapiens*). A więc nie żyjącej jak szczury nago w przyrodzie (behawiorystyczny „zespół nawyków w postaci szewca”), ale w pewnym uniwersum mitologicznym (Frye, 1998). Psychologia Głównego Nurtu nie dostrzega wagi sytuacji, wręcz autosabotuje swe poczynania, by nie powiedzieć, że wykazuje objawy zespołu presuicydalnego (jedną z oznak samobójstwa jest tzw. złowieszczy spokój). To stan inercji przed pełnym uświadomieniem sobie bezsensu istnienia, bezsensu własnych poczynaniań lub wręcz przed nieuchronnym końcem. Niektórzy wieszczą już koniec psychologii czy niebezpieczeństwo rozmycia się psychologii np. w neuronauce (*neuro-science*).

Naszym zdaniem, by do tego nie doszło, psychologia powinna zrezygnować z obojętności na wartości i świat subiektywny, przełączyć się na wrażliwość kulturową oraz wrażliwość na doświadczenie indywidualne (kultura jako co najwyżej zmieniająca quasi-niezależna).

Na marginesie warto zaznaczyć, że jedną z prób dotykania przestrzeni na umownym, wirtualnym styku *psyche* i kultury, jest rozwijana od 1991 r., równo-

legle do zachodnich wersji, psychologia kultury badaczy (i Rady Naukowej) skupionych wokół pisma „ALBO albo. Problemy psychologii i kultury”. Tak jak dla wielu amerykańskich psychologów kulturowych inspiracją były prace Wygotskiego, dla europejskiej szkoły psychologii kulturowej z Saarbrücken W. Wundt, inspiracją integralnej propozycji „szkoły ALBO albo” (i jej wyróżnikiem) jest psychologia kultury Junga⁵ oraz badania postjungistów. A gdyby dzielić psychologie kulturowe zgodnie z myśleniem Carla Ratnera (1999) na podejście symboliczne, teorie aktywności, podejście indywidualistyczne – proponowany nurt integralny łączy w sobie silne strony owych trzech podejść. Obejmuje on działalność symboliczną człowieka w kontekście zastanych narracji (prenarracji, archetypów), zwraca uwagę na jej subiektywny wymiar w postaci indywidualnie tworzonej tożsamości narracyjnej, a także na jej kulturotwórczy charakter. Osią i materią naszych dociekań jest pojęcie mitu (kulturowego i personalnego), do którego kodem dostępu są doświadczenia graniczne i transkulturowe istoty ludzkiej. Istoty, która mimo wielu ułomności, zasługuje bardziej na miano *homo culturalis* – tj. istoty ze swej natury skłonnej do transgresji, wyróżnionej ze świata natury poprzez swą zdolność i działalność mitotwórczą (uniwersum mitologiczne Frye’a) – niż na dziewiętnastowieczne redukujące *homo sapiens*.

Przedstawiona propozycja (wersja rozwojowa) psychologii kultury, określenie jej korzeni, obszaru zainteresowań, systemu pojęć, mapy teoretycznej wymagają dyskusji, eksploracji, ale też wstępnych prób aplikacji. Jesteśmy przekonani, że szukając kodu (kodów) dostępu do ludzkiej *psyche*, z natury czy też z zasady powinniśmy się dopatrywać śladów prowadzących do kultury. Dróg do poznania i zrozumienia *psyche* w kontekście kultury jest zapewne wiele. Zdajemy sobie sprawę, że poruszone w artykule kwestie, raczej zasygnalizowane, niż wyeksplikowane ze względu na rozległość problematyki i wstępny etap badań, są dyskusyjne. Mamy nadzieję, że – jak zauważyła prof. Zofia Rosińska w komentarzu do książki autorów artykułu *Psychologia kultury* (Dudek, Pankalla, 2005) – „warto” podjąć dyskusję na temat związków *psyche* i kultury.

BIBLIOGRAFIA

- Bąbel, J.T. (2003a). Wikingowie i wilkołaki. *ALBO albo*, 1 (Matriarchat – Patriarchat), s. 63-72.
- Bąbel, J.T. (2003b). Wikingowie i halucynogeny. *ALBO albo*, 2 (Granice psychiki), s. 69-84.
- Bettelheim, B. (1985). *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni* (t. 1-2, tłum. D. Danek). Warszawa: PIW.
- Bettelheim, B. (1989). *Rany symboliczne. Rytuały inicjacji i zazdrość męska* (tłum. D. Danek). Warszawa: Czytelnik.

⁵ Należy zauważyć, że określenia „psychologia kultury” w odniesieniu do dzieła Junga użyła prof. Zofia Rosińska w ramach prowadzonego przez nią w Zakładzie Filozofii Kultury UW seminarium (rok 1996). W czasie dyskusji po wykładzie na temat psychologii Junga (prowadzonym przez Z.W. Dudka) zadała pytanie, czy koncepcje Junga można uznać za „psychologię kultury”? Odpowiedź referenta na owo pytanie była twierdząca. Nota bene pierwszy zeszyt *ALBO albo* wydany w 1991 r., który nosił tytuł *Inspiracje jungowskie*, w podtytule ujmował tematykę kwartalnika określeniem „problemy psychologii i kultury”.

- Bitka, Z. (2001). *Wędrowanie do kresu cierpienia. Motywy archetypowe i symboliczne w prozie Jerzego Krzysztonia*. Opole: Uniwersytet Opolski, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Bly, R. (1993). *Żelazny Jan. Rzecz o mężczyznach* (tłum. J. Tittenbrun). Poznań: Rebis.
- Borowiak, A., Szarota, P. (red.) (2004). *Tolerancja i wielokulturowość*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS „Academica”.
- Boski, P. (1999). Męskość – kobiecość jako wymiar kultury. Przegląd koncepcji i badań. W: J. Miluska, P. Boski (red.), *Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo IP PAN, 66-97.
- Boski, P. (2000). Psychologia kulturowa i międzykulturowa: Czym są i co je różni od głównego nurtu. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, (3-4), 215-234.
- Burszta, W. (1998) *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Burszta, W. (2004). Psyche zintermentalizowana. *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury*, 4 (Psyche i Techne), 9-23.
- Campbell, J. (1994). *Potęga mitu* (tłum. I. Kania). Kraków: Signum.
- Csikszentmihályi, M. (2001). *Creativity. Flow and Psychology of Discovery and Invention*. New York: HarperCollins.
- Csikszentmihályi, M. (2005). *Przepływ*. Taszów: Moderator.
- Dudek, Z.W. (1995). *Psychologia integralna Junga*. Warszawa: ENETEIA.
- Dudek, Z.W. (2000). Słowo wstępne do: *Psychologia mitu. Kultury tradycyjne i współczesność*. Warszawa: ENETEIA.
- Dudek, Z.W. (2005). Wprowadzenie. Od uniwersum mitologicznego do transkulturowego wymiaru psyche. W: Z.W. Dudek, A. Pankalla, *Psychologia kultury. Doświadczenia graniczne i transkulturowe*. Warszawa: ENETEIA.
- Dudek, Z.W., Pankalla, A. (2005). *Psychologia kultury. Doświadczenia graniczne i transkulturowe*. Warszawa: ENETEIA.
- Fleck, L. (1986). *Powstanie i rozwój faktu naukowego*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Frye, N. (1998). *Wielki kod. Biblia i literatura*. Bydgoszcz: Homini.
- Gadamer, H.-G. (2000). *Rozum, słowo, dzieje* (tłum. M. Łukaszewicz, K. Michalski). Warszawa: PIW.
- Gałdowa, A. (red.) (2000). *Tożsamość człowieka*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Gergen, K.J. (1998). *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist*.
- Account, draft copy appearing as *Erzählung, moralische Identität und historisches Bewusstsein. Eine sozialkonstruktionistische Darstellung*. W: J. Straub (red.), *Identität und historisches Bewusstsein*, Suhrkamp, Frankfurt.
- Goffman, E. (2005). *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. Gdańsk: GWP.
- Kast, V. (1995). Pustynia w snach. O doświadczeniach granicznych w życiu człowieka. W: E. Korczewska i in. (red.), *Sen jako drogowskaz*, Warszawa: Wyd. Ewa Korczewska L.C.
- Keen, S. (2000). Historie, którymi żyjemy. *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury*, 1 (Mity).
- Kowalczyk, S. (2005). *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Kowalski, K., Krzak, Z. (2003). *Tezeusz w labiryncie*. Warszawa: ENETEIA.
- Linton, R. (2000). *Kulturowe podstawy osobowości*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- May, R. (1997). *Błaganie o mit*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Mieletinski (1981). *Poetyka mitu*. Warszawa: PIW.
- Murray, H.A., (red.) (1960). *Myth and Mythmaking*. New York: George Braziller.
- Motycka, A. (2005). *Rozum i intuicja w nauce*. Warszawa: ENETEIA.
- Motycka, A., Maurin, K. (red.) (2004). *Symbole Europy. Integracja jako problem psychologiczny i kulturowy*. Warszawa: ENETEIA.
- Neumann, E. (1973). *The Origins and History of Consciousness*. New York: Princeton University Press.
- Nowicka, E. (1998). *Świat człowieka – świat kultury*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Olchanowski, T. (2003). *Psychologia pychy. Drogi ku Jaźni*. Warszawa: ENETEIA.
- Oleś, P. (2000). *Przełom połowy życia*. Lublin: Wyd. TN KUL
- Oleś, P. (2003). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Scholar.
- Pajor, K. (2004). *Psychologia archetypów Junga*. Warszawa: ENETEIA.
- Pankalla, A. (2000). *Psychologia mitu. Kultury tradycyjne i współczesność*. Warszawa: ENETEIA.
- Pankalla, A. (2001). Mit personalny – case study. *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury*, 1.
- Pankalla, A. (2002). Enteogeny i psycho-kulturowy wymiar człowieka, *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury*, 4.
- Pankalla, A., Kilian, A. (2003), Perspektywa psycho-kulturowa, *ALBO albo. Problemy psychologii i kultury*, 4.
- Ratner, C. (1999). *Three Approaches to Cultural psychology: A Critique*. Maszynopis niepublikowany.
- Romanowska-Łakomy, H. (1996). *Psychologia doświadczeń duchowych*. Warszawa: ENETEIA.
- Romanowska-Łakomy, H. (2003). *Fenomenologia ludzkiej świętości*. Warszawa: ENETEIA.
- Rosińska, Z., Olender-Dmowska, E. (red.) (1997). *Psychoterapia a kultura*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Rosner, K. (2003). *Narracja, tożsamość i czas*. Kraków: Universitas.
- Samuels, A. (1991). *The Plural Psyche. Personality, Morality & the Father*. London: Routledge.
- Skogemann (2003). *Kobiecość w rozwoju*. Warszawa: ENETEIA.
- Stachowski, R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej*. Warszawa: Scholar.
- Straś-Romanowska, M. (red.) (2000). *Metody jakościowe w psychologii współczesnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Vedfelt, O. (2001). *Poziomy świadomości. Poznaj potencjał swojego umysłu*. Warszawa: ENETEIA.
- Vedfelt, O. (2004). *Kobiecość w mężczyźnie*. Warszawa: ENETEIA.
- Wais, J. (2001). *Gilgamesz i Psyche. Z antropologii przemiany duchowej*. Warszawa: ENETEIA.

- Welsch, W. (1998). Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury. W: R. Kubicki (red.), *Filozoficzne konteksty rozumu transversalnego wokół koncepcji Wolfganga Welscha*. Poznań: Humaniora, 195-221.
- Welsch, W. (2005). *Vefnunft. Die zeitgenösische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Whorf, B.L. (1982). *Język, myśl, rzeczywistość*. Warszawa: PIW.
- Wilber, K. (1997). *Eksplozja świadomości*. Warszawa: Abraxis.
- Wilson, E. (2002). *Konsiliencja*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Wulff, D.M. (1999). *Psychologia religii*. Warszawa: WSiP.